

خلیج فارس

در آثار نقشه نگاران^۱ دوره رنسانس

پژوهشی از محمدرضا سحاب

مدیر موسسه جغرافیائی و کارتوگرافی سحاب

سرآغاز

از میانه سده پانزدهم میلادی به بعد، بتدریج یک دگرگونی اساسی در نقشه‌نگاری اروپاییان پدید آمد. به کوتاهی می‌توان گفت که اروپاییان از خواب سنگین قرون وسطی بیدار شدند و با ترجمه کتاب‌های مسلمانان و همچنین آثار گذشتگان خود از دوران شکوفائی تمدن روم و یونان، از جمله اطلس‌ها و نقشه‌های بطلمیوس و دیگران و همچنین ابداعات تازه در ریاضیات و فنون نقشه‌نگاری بهره بردند و آثار ارزشمندی از خود به یادگار گذاشتند.

در این دوره که می‌توان از آن به عنوان «دوره شکوفایی نقشه‌نگاری در اروپا» یاد کرد، متأسفانه تعداد نقشه‌نگاران مسلمان کاهش یافت و می‌توان گفت که در این دوره، مسلمانان در فن نقشه‌نگاری رو به افول رفته، جای خود را به اروپاییان دادند و بجز در چند مورد، اثری مهم از خود برجای نگذاشتند.

با اکتشافات جدید، کشف قاره آمریکا، گسترش دریانوردی، تهیه و ترسیم نقشه‌های دریاها و اقیانوسها، موجب دگرگونی بنیادین در نقشه‌نگاری شد و صدها تن در این رشته یعنی «نقشه‌نگاری دریایی» و ترسیم نقشه‌های دریانوردی Nautical Charts برای راهنمایی دریانوردان گام نهادند که آثار بجای مانده از ایشان زینت بخش موزه‌ها و کتابخانه‌های بزرگ جهان است. در این دوره، نقشه برداری دریایی، همگام با نقشه نگاری سستی از کشورها و سرزمین‌ها، پیشرفت‌های قابل توجهی یافت. در این مقاله، ما علاوه بر نقشه‌های سرزمینی به نقشه‌های تهیه شده برای آبهای جنوبی ایران یعنی خلیج فارس یا دریای پارس، نیز می‌پردازیم.

بطور خلاصه می‌توان گفت که در دوره رنسانس، اروپاییان علوم دیگر ملل همچون مسلمانان را گرفتند، این دانش‌ها را پروراندند و در سده‌های بعدی به قیمتی بس گزاف به ایشان عرضه کردند. نقشه‌نگاری نیز از این قاعده مستثنی نبود.

در ادامه این سخن، نمونه‌هایی از آثار ارزشمند و مستند نقشه نگاران مشهور این دوره که از میان بیش از ۲۳۰۰ نقشه و سند معتبر جغرافیایی درباره نام خلیج فارس (از آغاز تاریخ تا سده بیست و یکم میلادی) که در

۱- شادروان استاد احمد بیرشک برای واژه کارتوگرافی، «نقشه‌نگاری» را به کار می‌برد؛ در نتیجه برای کارتوگراف برابر «نقشه‌نگار» را می‌توان مطرح نمود. با توجه به واژه‌های «نقشه‌برداری» و «نقشه‌بردار» که معمول شده است، بنظر می‌رسد بهتر است از این پس «نقشه نگاری» بعنوان برابر فارسی کارتوگرافی، پیرو نظر زنده‌یاد استاد احمد بیرشک استفاده شود.

طول بیش از نیم قرن توسط شادروان استاد مهندس عباس سحاب و نگارنده و همکارانم از سراسر جهان در آرشیو موسسه جغرافیائی و کارتوگرافی سحاب گردآوری شده است، ارائه می گردد. گردآوری و انتشار این نقشه ها و اسناد علاوه بر اثبات حقانیت ایرانیان در اصالت نام خلیج فارس، مجموعه ای از سیر تحول نقشه نگاری (کارتوگرافی) در طول تاریخ میباشد که امیدواراست بتواند آن را به عنوان مجموعه ای از تاریخ کارتوگرافی ایران و جهان، در آینده چاپ و منتشر کند.

پژوهشی در آثار نقشه نگاران دوره رنسانس

با پژوهش و بررسی آثار نقشه نگاران این دوره در می یابیم که نقشه های بسیاری از کشور ایران و خلیج فارس در این مقطع زمانی تهیه و ترسیم و منتشر شده است. همچنین در میان این آثار به نقشه هایی از جنوب و یا جنوب باختری آسیا که ایران و خلیج فارس را به وضوح نشان دهد و اطلاعات قابل توجهی را از آن ارائه کند، برمی خوریم که در ادامه این سخن به مهمترین آنها، بطور خلاصه اشاره خواهد شد.

سده های پانزدهم و شانزدهم

جغرافیدانان مشهوری مانند «مارتین والدزمولر» Martin Waldseemüller (۱۴۷۰-۱۵۲۱ م.) و «آرنولد بوکینک» Arnold Buckinck (حدود ۱۴۷۸-۱۵۰۸ م.) در اطلسها و نقشه هایی که براساس «اطلس بطلمیوسی» تدوین کرده اند، مانند بسیاری از نقشه نگاران این دوره، نقشه های ایران را بر مبنای تقسیم بندی مناطق جغرافیائی «بطلمیوس» ترسیم کرده اند. آنها در نقشه های شبه جزیره عربستان این اطلس، خلیج فارس (*Sinus Persicus*) را همراه با جزایر آن نشان داده اند. (تصویر ۱ و ۲)

«سباستیان مونستر» Sebastian Münster (۱۴۸۹-۱۵۵۲ م.) از جغرافی دانان و نقشه نگاران نامدار این دوره، در نقشه ای از جنوب باختری آسیا تصویر زیبایی از ایران و خلیج فارس را ارائه می دهد. (تصویر ۳). «مونستر» در دوره طولانی فعالیت خود اطلس ها و نقشه های متعددی از جهان و سرزمینهای گوناگون تهیه کرده است که نسخه های آن در کتابخانه های بزرگ دنیا یافت می شود، از جمله نقشه بزرگ جهان او در کتابخانه ایالتی بایرن آلمان موجود است.

«لوپو هوم» Lopo Homem (۱۴۹۷-۱۵۷۲ م) نقشه زیبایی از اقیانوس هند و خلیج فارس دارد که به سال ۱۵۱۹ م در «اطلس میلر» منتشر شده است. تصاویر زیبا و جالب مندرج در این نقشه «پرتولان» علاوه بر اطلاعات جغرافیائی، ارزش هنری ویژه ای به آن داده است. (تصویر ۴)

«جان کورنسیس هونتر» Jan Cornesis Honter (۱۴۹۸-۱۵۴۹ م.) نقشه ای از ایران و کشورهای همسایه آن را در حدود سال ۱۵۴۶ م. ترسیم کرده است. «هونتر» در این نقشه خلیج فارس را با عنوان *Sinus Persicus* یاد کرده است.

«یاکوپو گاستالدی» Giacomo (Jacopo) Gastaldi (۱۵۰۰-۱۵۶۵ م) که از جغرافیدانان و نقشه نگاران صاحب نام این دوره بشمار می رود، نقشه های مختلفی از ایران و کشورهای همسایه دارد که از خلیج فارس به نامهای *Mar Persio* و *Golfo di Persia* یاد کرده است. نقشه ایران «گاستالدی» با عنوان *Persia*

Nova Tabula در تاریخ ۱۵۴۸ م. ترسیم شده است. در این نقشه نیز خلیج فارس به نام *Mar Persio* نگاشته شده است. (تصویر ۵)

«ژرارد یوده» Gerard Jode (۱۵۰۱-۱۵۹۱ م.) در نقشه *Primae Partis Asiae* که در حقیقت نقشه ای از ایران و کشورهای همسایه آن است در *Speculum Orbis Terraum* در سال ۱۵۹۳ م. در آنتورپ بصورت گراور مسی ترسیم و چاپ کرده است و در نقشه خود خلیج فارس را *Golfo de Persico* آورده است. نقشه نگار ایتالیایی «جیرولامو روچلی» Girolamo Ruscelli (۱۵۰۴-۱۵۶۶ م.) در نقشه زیبای *Persia* *Nvova Tavola* که در سال ۱۵۶۱ م. در ونیز چاپ و منتشر کرده، خلیج فارس را بنام *Mar Persio* مشخص کرده است (تصویر ۶).

«برناردوس سیلوانوس» Bernardus Sylvanus نقشه نگار مشهور سده شانزدهم میلادی در آثار خود نقشه هایی از ایران و کشورهای همسایه آن را ترسیم کرده و خلیج فارس را *Mar Persio* ذکر کرده است (تصویر ۷).

«ژرارد مرکاتور» Gerard Mercator (۱۵۱۲-۱۵۹۴ م.) ریاضیدان، جغرافیدان و نقشه نگار بزرگ و ابداع کننده «تصویر جهانی مرکاتور» نیز نقشه ای مفصل و کامل از ایران را در سال ۱۵۷۸ در «اطلس بطلمیوسی» خود درج کرده است. در این نقشه خلیج فارس با نام *Persicus Sinus* مشخص شده است (تصویر ۸). یوهانس ماتالوس متلوس Johannes Matalus Metelus (۱۵۲۰-۱۵۹۷ م.) جغرافیدان آلمانی اهل کلن، در نقشه عربستان (Arabia) بتاریخ ۱۶۰۰ میلادی نام خلیج فارس را *Golfo de Persia* نوشته است. نقشه نگار بزرگ و معروف هلندی «آبراهام اورتلیوس» Abraham Ortelius of Antwerp (۱۵۲۷-۱۵۹۸ م.) در اطلس معروف خود بنام *Theatrum orbis terrarum* که در سال ۱۵۷۰ م. در آنتورپ منتشر کرده است، نقشه زیبا و مفصلی از ایران را تحت عنوان *Persici Sive Sophorum Regni Typus* ترسیم کرده است. (تصویر ۹). این نقشه نگار و جغرافیدان معروف هلندی، اهل آنتورپ، در نقشه *Turcici Imperii Descriptio* (امپراطوری ترک) نوشته است: *Mare Elcatif, olim Sinus Persicus* (بحر قطیف یا خلیج فارس) تاریخ ترسیم نقشه ۱۵۷۰ میلادی است. اما در نقشه دیگری از آبراهام اورتلیوس به نام *Turcium Imperium* به تاریخ ۱۵۷۷ میلادی چاپ شده است که در آن فقط نام *Golfo Persico* آمده و از نام دیگر اثری نیست؟! (تصویر ۱۰).

«گاسپار» و «ملچیو» Gaspar & Melchio Treschel «ترشل» در حدود سال ۱۵۳۵ م. نقشه ای از ایران را در اطلس بطلمیوسی خود درج کرده اند و خلیج فارس را با نام صحیح *Sinus Persicus* در نقشه خود آورده اند (تصویر ۱۱).

در اینجا بعلت کمی وقت، از سایر نقشه نگاران مشهوری که در نیمه اول قرن شانزدهم میلادی در آثار خود به نام خلیج فارس اشاره کرده اند، بشرح زیر نام می بریم:

1. Santa Cruz (1500-1572 A.D.)	5. Giovanni Mathew Contarini
2. Stumpff[ius] (1500-1578 A.D.)	(16 th century A.D.)
3. Petrus Apianus (1501-1552 A.D.)	6. Johannes Ruysch (ca. 1507- 1533 A.D.)
4. King Hamy Map (ca. 1502 A.D.)	

7. Juan Giovanni Vespucci (16th century A.D.)
8. Jorge Reinel (1518-1572 A.D.)
9. Cardinal Salviati (16th century A.D.)
10. Diogo Ribeiro (16th century A.D.)
11. Robert Thorne (16th century A.D.)
12. Giuseppe Rosaccio (1530-1620 A.D.)
13. Battista Agnese (1536-1564 A.D.)
14. Jost Amman (1539-1591 A.D.)
15. Nicolas Desliens (16th century A.D.)
16. Rumold Mercator (ca. 1545-1599 A.D.)
17. Heinrich Bunting (1545-1606 A.D.)
18. Francesco Ghisolfi (ca. 1546 A.D.)
19. Barent Langenes (ca. 1548- ca. 1602 A.D.)

خاندان شرفی سَفَاقِسی : از نیمه دوم قرن شانزدهم میلادی نام خاندان «شرفی سَفَاقِسی» در تونس مشهور بوده و طی بیش از نیم قرن چند نقشه‌نگار نامدار و بلند آوازه از میان آنان برخاستند. «کراچکوفسکی» درباره هشت یا نه نسل این خاندان تا پایان قرن هجدهم میلادی اشاره می‌کند که در سَفَاقِس Safax به رسم آن خانواده به ریاضیات و نقشه‌نگاری مشغول بوده‌اند. از سال ۱۵۵۱ تا ۱۶۰۱ م. چهار نقشه بزرگ جهان توسط خاندان «سَفَاقِسی» تهیه و ترسیم شده است. علی بن احمد بن محمد «سَفَاقِسی» در سال ۱۵۵۱ م. اطلسی تهیه کرده که نسخ خطی آن در کتابخانه ملی پاریس و بودلیان اُکسفرده موجود است (تصویر ۱۲). محمد بن علی «شرفی سَفَاقِسی» نیز به راه پدر رفته و در سال ۱۵۹۲ م. نقشه‌ای از جهان را بر روی پوست بُز ترسیم کرده که تنها یک نسخه آن موجود است. دانشمند آلمانی کنراد میلر نقشه وی را بازسازی کرده و در ۱۹۳۱ م. انتشار داده است. اصل نسخه خطی این نقشه در کتابخانه ملی پاریس موجود است. نقشه مورد بحث در زمان خود نقشه کاملی بوده که با مطالعه بخش ایران آن میتوان اطلاعات زیادی را بدست آورد. «خلیج فارس» در نقشه‌های «سَفَاقِسی» بنام «بحرفارس» یاد شده است. از این پس تا اوایل قرن نوزدهم میلادی اثر مهمی در نقشه‌نگاری اسلامی بدست نیامده است. لذا می‌توان گفت خاندان «سَفَاقِسی» در حقیقت آخرین نسل صاحب نام این دوره، در میان مسلمانان بوده‌اند. (تصاویر ۱۳ و ۱۴)

«یودوکوس هوندیوس» Jodocus Hondius (۱۵۶۳-۱۶۱۲ م.) نقشه نگار، ناشر و گراورساز معروف هلندی که آثار زیادی در جغرافیا و نقشه نگاری از او خانواده اش باقی مانده و همسر و فرزنداش تا چند نسل در لندن و آمستردام به نقشه نگاری و چاپ و انتشار نقشه ها و اطلس های جغرافیائی مشهور بودند، در نقشه *Mare Elcatif olim Persici vel Sophorum Regni Typus* که بتاريخ ۱۶۱۵ میلادی چاپ شده، اسامی *Sinus Arabicus* را در محل خلیج فارس نوشته است (تصویر ۱۵). حال آنکه در نقشه Arabia که در سال ۱۶۱۶ میلادی توسط وی با همکاری «پتروس برتیوس» ترسیم شده است، نام خلیج فارس را به درستی *Sinus Persicus* آورده است (تصویر ۱۶). نقشه دیگری از قاره آسیا از «یوکودوس هوندیوس» بتاريخ ۱۵۹۷/۸ میلادی در آرشیو موسسه سحاب موجود است که نام خلیج فارس را *Sinus Persicus* مشخص کرده است، در اینجا به عنوان مدرک و دلیل دیگری بر اشتباه بزرگ «هوندیوس» ارائه می گردد.

نقشه نگار معروف انگلیسی «جان اسپید» John Speed (۱۵۵۲-۱۶۲۹ م.) در نقشه زیبای خود به نام *The Kingdome of Persia* که در سال ۱۶۴۶ م آن را منتشر کرده اطلاعات نسبتاً جامع و کاملی از ایران بدست میدهد و خلیج فارس را *The Persian Gulf* نگاشته است. پیش از آن، «جان اسپید» تحت تاثیر «یوکودوس هوندیوس» در نقشه *The Turkish Empire* خود بتاريخ ۱۶۲۶ م. در جای خلیج فارس به اشتباه نام *The*

Arabian Gulfe را که نام تاریخی دریای احمر است درج کرده، اما بعدها متوجه اشتباه خود شده و نقشه های خود آنرا تصحیح کرده و نام درست خلیج فارس را بکار برده است. (تصویر ۱۷)

«جیوانی آنتونیو ماگینی» Giovanni Antonio Magini (۱۵۵۵-۱۶۱۷م.) نقشه ای از ایران را در اطلس بطلمیوسی خود در سال ۱۵۹۷م. درج کرده است. در این نقشه زیبا خلیج فارس با نام *Sinus Persicus* مشخص شده است.

نقشه خلیج فارس «پتروس برتیوس» Petrus Bertius (۱۵۶۵-۱۶۲۹م.) که آنرا با عنوان *Ormus Regnum* در حدود ۱۶۱۰ میلادی ترسیم کرده، از اولین نقشه‌هائی است که مستقلاً برای خلیج فارس تهیه شده است. در اینجا لازم به ذکر است که «برتیوس» در نقشه دیگری بنام *Persicum Regnum* بتاریخ ۱۶۰۰ میلادی که توسط برادرهمسرش «یوگودوس هوندیوس» Jodocus Hondius چاپ و منتشر شده، نام خلیج فارس را به اشتباه با دریای احمر بعنوان *Sinus Arabicus* نوشته است (تصویر ۱۸). اما بعدها متوجه اشتباه خود شد و در نقشه *Ormus Regnum* و دیگر آثار خود نام صحیح خلیج فارس را بکار برده است. (تصویر ۱۹)

پیتر فان در کره (پتروس کریوس) Pieter van den Keere (Petrus Kaerius) (۱۵۷۱-۱۶۴۶م.) نقشه نگار، گراورساز و کتابفروش اهل آمستردام، برادر زن نقشه نگار معروف هلندی «یوگودوس هوندیوس» Jodocus Hondius که پس از مرگ هوندیوس در ۱۶۱۲م. کار او را با همکاری بیوه اش Coletta van den Keere ادامه داد، در نقشه *Persici vel Sophorum Regni Typus* (ایران تحت حکومت صفویه) بتاریخ ۱۶۰۷ میلادی که توسط موسسه هوندیوس در *Atlas Minor* چاپ و منتشر شده، سهواً نام *Sinus Arabicus* را در جای خلیج فارس نوشته است. (تصویر ۲۰) در صورتیکه در دو نقشه از همان نقشه نگار به نامهای *Persia* بتاریخ ۱۶۱۰ و *Sophorum Regnum* بتاریخ ۱۶۷۶ میلادی، نام خلیج فارس به درستی *Sinus Persicus* درج شده است (تصویر ۲۱).

از بررسی نقشه های «پتروس برتیوس» و «پتروس کریوس» و «یوگودوس هوندیوس» به این نتیجه می رسیم که سه نقشه نگار نامدار سده هفدهم میلادی که علاوه بر نسبت خانوادگی، با یکدیگر همکاری داشته اند، ابتدا در اوایل دهه اول این قرن در نقشه ای به اشتباه نام «خلیج عرب» یعنی دریای سرخ را بجای «خلیج فارس» جا بجا نوشتند و کلمه *Sinus Arabicus* سهواً در جای دیگری بغیر از جای اصلی خود (بحر احمر) به کار رفت. اما آنان بعداً متوجه اشتباه خود شدند و نقشه های خود را تصحیح کردند.

در خوشبینانه ترین حالت، با توجه به اینکه امکان جمع آوری و تصحیح نقشه های چاپی منتشره وجود نداشت، تعدادی از آن نقشه ها باقی ماند که متأسفانه بدون توجه به پیشینه امر و دیگر آثار این نقشه نگاران، به غلط مورد استناد جاعلین نام های ساختگی قرار گرفته است. علاوه براین، از میان هزاران نقشه که در طول تاریخ کارتوگرافی ترسیم، چاپ و منتشر شده است، استناد به چند نقشه نادرست از چند کارتوگراف هلندی که همه با هم نسبت خانوادگی نیز داشته اند و یک نفر انگلیسی که همگی آنها اشتباه خود را مکرراً در نقشه های دیگر خود تصحیح کرده اند، نشان دهنده خیال باطل مدعیان اسامی مجعول است و بس.

«یوهانس بوسماخر» Johannes Bussemacher (شکوفائی ۱۵۸۰-۱۶۱۳م.) در نقشه ایران خود تحت عنوان *Persia Regnum Sive Sophorv Imperium* که در سال ۱۶۰۰ میلادی ترسیم کرده است، خلیج فارس را با نام *Sinus Persicus* مشخص کرده است. (تصویر ۲۲)

«ویلم یانسون بلاو» Willem Janszoon Blaeu (۱۵۷۱-۱۶۳۸م.) نقشه ای از ایران را تحت عنوان *Persia Sive Sophorvm Regnum* در حدود سال ۱۶۳۴ میلادی منتشر کرده است. در این نقشه نیز نام خلیج فارس به درستی *Sinus Persicus* نوشته شده است.

«فیلیپ کلوریوس» Philipus Cluverius (۱۵۸۰-۱۶۲۳م.) نقشه زیبا و مفصلی از ایران و کشورهای همجوار را تحت عنوان *Persia sive Sophorvm Regnum cum Armenia, Assyria, Mesopotamia et Babilonia* در حدود سال ۱۶۸۰ میلادی تهیه و منتشر کرده که در آن از خلیج فارس به درستی نام برده شده است (تصویر ۲۳).

«یوهانس یانسونیوس» Johannes Janssonius (۱۵۸۸-۱۶۶۴م.) نقشه نگار و جغرافیدان معروف هلندی متولد Arnhem که در ۱۶۱۲ م با الیزابت هوندیوس (دختر یوکودوس هوندیوس) ازدواج کرده و داماد و ادامه دهنده کارهای وی بوده است. در نقشه *Turcici Imperii Image* به تاریخ ۱۶۴۰ میلادی، نام خلیج فارس را *Mare Elcatif olim Sinus Arabicus* نوشته است (تصویر ۲۴). اما در نقشه جزیره العرب *Mare Elcatif olim Sinus Persicus Arabia Felicis, Petra...* به تاریخ ۵۸-۱۶۵۰ م. نام آنرا *Mare Elcatif olim Sinus Persicus* و دریای سرخ را با نامهای «دریای یاقوت»، «دریای مکه» و به درستی بنام خلیج عربی *Sinus Aranicus* مشخص کرده است. همچنین در نقشه ایران با عنوان *Persia Sive Sophorum Regnum* بتاریخ حدود ۱۶۶۰ میلادی خلیج فارس را به *Mare Elcatif olim Sinus Persicus* مشخص کرده است (تصویر ۲۵).

این تناقض ها بخوبی نشان دهنده اشتباهاتی است که «هوندیوس» و همکارانش در بکار بردن نام «خلیج عرب» *Sinus Arabicus* در محلی بغیر از جای صحیح آن (دریای احمر)، در ابتدای سده هفدهم میلادی مرتکب شدند.

مریان ماتائوس Merian Matthaus (۱۵۹۳-۱۶۵۰م.) نقشه ای از ایران تهیه کرده که بی شباهت به نقشه یانسونیوس نمی باشد.

خوان بلاو Joan Blaeu (۱۵۹۶-۱۶۳۷م.) نقشه نگار، ناشر و کتابفروش هلندی ساکن آمستردام، فرزند ویلم جانسون بلاو، در نقشه *Arabia* بتاریخ ۱۶۶۲ میلادی نام *Mare Elcatif olim Sinus Persicus* را درج نموده است. اما در نقشه *Asia noviter delinetta* چاپ ۱۶۵۰ میلادی از همان نقشه نگار، تنها نام صحیح *Sinus Persicus* آمده است (تصویر ۲۶).

آدام اولتاریوس Adam Olearius (۱۵۹۹-۱۶۷۱م) صاحب سفرنامه معروف از مسکوتا ایران که در ۱۶۵۶ م. در شلسویگ چاپ و منتشر کرده است نقشه کامل و زیبایی از ایران تحت عنوان *Nova Delincotio Persiae et Consinorvm* دارد که خلیج فارس را با نام *Sinus Persicus* نشان میدهد (تصویر ۲۷).

در اینجا بعثت کمی وقت، از دیگر نقشه نگاران مشهور نیمه دوم قرن شانزدهم میلادی که در نقشه ها و دیگر آثار خود به نام خلیج فارس اشاره کرده اند، بشرح زیر نام می بریم:

1. Petrus Plancius (1552-1622 A.D.)	8. Giordano Ziletti (ca. 1564-74 A.D.)
2. Giovanni Antonio Magini (1555-1617 A.D.)	9. Jehan Cossin (16 th century A.D.)
3. Edward Wright (1558-1615 A.D.)	10. Henricus Florent Van Langren (1574-1604 A.D.)
4. Paolo Forlani (fl.1560-C.1574 A.D.)	11. Nicolaes Jansz Visscher [Piscator] Ii (1649-1702 A.D.)
5. Jan Huygen van Linschoten (1563-1610 A.D.)	12. Pietro della Valle (1586-1625 A.D.)
6. Girolamo Porro (fl. 1567-1599 A.D.)	13. Philipp Ekebrecht (1594-1667 A.D.)
7. Melchoir Tavernier (The Elder) 1564-1641 A.D.	

سده هفدهم میلادی:

با باز شدن درهای علوم در دورهٔ رنسانس و کنار رفتن سلطهٔ کلیسا و عدم دخالت کشیشان در مسائل علمی، اشتیاق زیادی برای کسب علم و دانش در زمینه‌های گوناگون بدست آمد. در علم جغرافیا و فن نقشه‌نگاری و نقشه‌برداری نیز تحولی شگرف حاصل شد. به طوری که در مدت زمان کوتاهی هزاران قطعه نقشه ترسیم و صدها جلد اطلس و کتاب جغرافیا و سفرنامه از سراسر جهان تدوین شد. سده هفدهم میلادی را میتوان نقطه عطفی در تاریخ نقشه نگاری دوره رنسانس دانست.

«نیکولا دابویل سانسون» Nicolas d'abbeville Sanson (۱۶۰۰-۱۶۶۷ م.) نقشه تاریخی ایران در زمان پارتها را تحت عنوان *Persaru, sive Parthorum Imperium...* را ترسیم کرده است. سانسون در این نقشه *Persicus Sinus* را در جای خلیج فارس و *Carmanicus Sinus* (خلیج کرمان) را در محل دریای عمان کنونی آورده است (تصویر ۲۸).

«پیرماریت» PierreMariette (۱۶۰۳-۱۶۵۷ میلادی) در نقشه *L'Arabie Petree, Desot et Hevreve* آن را در سال ۱۶۵۲ م. برای «نیکولا سانسون» در پاریس ترسیم کرده، نام خلیج فارس را *Go. de Balsera ou Mer d'Eleatif* آورده و نام خلیج هرمز را در جای دریای عمان نگاشته است. حال آنکه در نقشه دیگری از خاور نزدیک که توسط همان نقشه نگار در سال ۱۶۵۰ در پاریس منتشر شده است، نام خلیج فارس را *Sinus Persicus* نوشته است. (تصویر ۲۹)

«آلن مانسون ماله» Alain Manesson Mallet (۱۶۰۳-۱۷۰۶ م.) نیز چند نقشه به قطع کوچک از ایران و کشورهای همسایه تهیه کرده و در سال ۱۶۸۳ م. در پاریس چاپ و منتشر کرده است و در همه این نقشه نام *Golfe Persique* را برای آبهای جنوب ایران نگاشته است.

«حاجی خلیفه» مصطفی بن عبدالله مشهور به «کاتب چلبی» (۱۶۰۹-۱۶۵۷ م) صاحب کتاب «جهان‌نما» که به زبان ترکی تألیف شده در نقشه‌ای که از ایران در کتاب خود که همراه با نقشه‌های متعددی توسط «ابراهیم

متفرقه» نقشه نگار و چاپگر مجارستانی، در استانبول به چاپ رسانده و خلیج فارس را «خلیج عجم» نام برده است (تصویر ۳۰).

«فردریک دو ویت» Frederick de Wit (۱۶۱۰-۱۶۹۸م.) در نقشه مفصلی که از خاور نزدیک تحت عنوان *Nova Persia, Armenia...* ترسیم کرده اطلاعات باارزشی در باره ایران و کشورهای همسایه آن بدست میدهد. این نقشه نگار هلندی در سال ۱۶۴۸ م. موسسه ای را برای کارتوگرافی و چاپ و انتشار اطلس ها و نقشه های جغرافیائی در آمستردام بنیاد نهاد و باخرید گراورهای بلاو Blaeu در ۱۶۷۴م. اطلس های مختلف وی را در سالهای ۱۶۷۵ تا ۱۶۹۰ م. تجدید چاپ کرد، در نقشه *Turcicum Imperium* بتاریخ حدود ۱۶۸۰م. نام خلیج فارس را *Mare Elcatif ol. Sin. Persicus* نوشته و مشابه این نقشه در چند جا تکرار شده است. او دریای سرخ را به درستی *Sinus Arabicus* نگاشته است. (تصویر ۳۱)

«نیکلاس فیشر» Nicolaas Visscher (۱۶۱۸-۱۶۷۹م.) نقشه نگار و جغرافیدان هلندی، در نقشه امپراطوری ترک (عثمانی) *Magni Turcarum Domimi Imperium in Europa, Asia et Africa* بتاریخ حدود ۱۶۷۰ میلادی علاوه بر نام صحیح *Sinus Persicus* اسامی ساختگی «خلیج بصره» و «دریای قطیف» را آورده و در جای دریای عمان دو نام *Sinus Armuzianus* و *Golfo d'Ormuz* را برای خلیج هرمز نوشته است. در این نقشه، دریای سرخ علاوه بر اسامی متعدد به درستی با نام *Sinus Arabicus* نیز مشخص شده است. (تصویر ۳۲) همین نقشه نگار در نقشه تاریخی خاور نزدیک نام خلیج فارس را به درستی *De Persiaensche Zee / Sinus Parsicus* ذکر کرده است (تصویر ۳۳).

«تئودور ثولینگ» Theodoros Tholing نیز نقشه مفصلی از ایران دارد که بعنوان *Persia Sive Sophorum Regnum* در حدود ۱۶۳۴م چاپ و منتشر کرده و نام خلیج فارس را *Sinus Persicus* نوشته است.

«کریستوفر سلاریوس» Christophorus Cellarius [Keller] (۱۶۳۸-۱۷۰۷م.) نقشه ای از ایران را بعنوان *Sophorum Regnum* در حدود سال ۱۷۰۰م تهیه کرده و نام خلیج فارس را به درستی *Sinus Persicus* نوشته است. (تصویر ۳۴)

«کارل آلارد» Carel Allard (۱۶۴۸-۱۷۰۹م.) گراورساز و ناشر هلندی فرزند «هوگو آلارد» که با همکاری پدر و فرزندانش اطلس های متعددی را در سالهای ۱۶۰۲ تا ۱۷۱۴م. در آمستردام چاپ و منتشر کرده اند در نقشه *Turcicum Imperium* بتاریخ حدود ۱۶۸۰م. نام *Sinus Persicus* را آورده است. نکته جالب این نقشه نام دریای سرخ است که علاوه بر اسامی متعدد با نام *Sinus Arabicus* نیز مشخص شده است. (تصویر ۳۵)

«جان تورنتون» John Thornton (حدود ۱۶۵۲-۱۷۰۱م.) و «ساموئل تورنتون» Samuel Thornton (شکوفائی ۱۷۰۳-۱۷۳۹م.) که هر دو آنها نقشه نگار، هیدروگراف و ناشران مشهور این دوره بوده اند، نقشه هایی از اقیانوس هند و خلیج فارس ترسیم و منتشر کرده اند. نقشه های آنان از جمله بهترین نقشه های دریائی آن زمان بشمار می روند. بیشتر این نقشه ها به سفارش دولتها و یا شرکتهای بزرگ مانند «کمپانی هند

شرقی» هلند تهیه شده و برای کشتیرانی در خلیج فارس مورد استفاده قرار می‌گرفته است و اطلاعات نسبتاً کاملی از بنادر، جزایر و عمق لنگرگاهها و بندرگاه‌ها و خطوط دریانوردی، جهت‌یابی و تعیین مسیر و غیره را در اختیار دریانوردان و ناخدایان کشتی‌ها قرار می‌داده است. در اینجا سه نمونه از آثار جان و ساموئل «تورنتون» بنظر شما میرسد:

۱- نقشه دریانوردی خلیج فارس که به سفارش «کمپانی هند شرقی» هلند تهیه شده، یکی از زیباترین نمونه‌های اینگونه نقشه‌هاست که توسط «جان تورنتون» در سال ۱۷۰۳م منتشر شده است. این نقشه به تفصیل کلیه بنادر و جزایر خلیج فارس را نشان می‌دهد. همچنین عمق آبهای ساحلی را برای پهلوگرفتن کشتیها مشخص کرده است (تصویر ۳۶).

۲- خلیج فارس *Sinus Persicus* در بخشی از نقشه «جان تورنتون» (۱۷۰۳م) و «ساموئل تورنتون» (۱۷۱۶م) که در سفرنامه «دالریمل» *Dalrymple* چاپ شده است. نسخه اصل در مجموعه «بندین آفیس» کتابخانه بریتانیایی، لندن British Library, Indian Office Collection (تصویر ۳۷).

۳- نقشه دریانوردی خلیج فارس در زمره نخستین و یکی از کاملترین نمونه‌های اینگونه نقشه‌ها در روزگار خود می‌باشد و توسط «جان تورنتون» در اواخر قرن هفدهم میلادی تهیه و منتشر شده است (تصویر ۳۸).

یکی دیگر از نقشه‌های خلیج فارس که در این دوره تهیه شده، در سفرنامه «انگلبرت کمفر» *Englebert Kaempfer* (۱۶۵۱ - حدود ۱۷۱۶م) با عنوان *Tabula Hydrographica Sinus Persicus* در سال ۱۷۱۶م. چاپ و منتشر شده است. (تصویر ۳۹)

«یوهانس فان کویلن» *Johannes van Keulen* (۱۶۵۴-۱۷۱۵م). نقشه‌نگار و ناشر مشهور جغرافیایی هلندی که عضو خانواده معروف «کویلن» می‌باشد. این خانواده در حدود ۲۰۰ سال در تهیه وسایل و ابزار دریانوردی و چاپ و نشر نقشه‌ها، کتابها و سفرنامه‌ها فعالیت داشته و از جمله «*Atlas de Zee*» را در سال ۱۶۸۱م. چاپ و منتشر کرده‌اند. نقشه دریانوردی خلیج فارس که توسط «فان در کویلن» تهیه شده، یکی از کاملترین نمونه‌های نقشه‌های دریایی آن زمان می‌باشد که در سال ۱۷۵۳م. چاپ و منتشر شده است. این نقشه به تفصیل بنادر و جزایر خلیج فارس را همراه با عمق آبها نشان می‌دهد. نسخه ای از این نقشه در آرشیو عمومی دولتی هلند موجود است. (تصویر ۴۰)

از جغرافیدانان و نقشه‌نگاران مشهور و پُرکار این دوره می‌توان از «پیتر فان در آ» *Pieter van der Aa* هلندی متولد لایدن (۱۶۵۹-۱۷۳۳م) نام برد که نقشه‌ها و اطلس‌های متعددی تهیه و منتشر کرده است. دو نقشه خلیج فارس (۱۷۱۴م) و گامرون (۱۷۱۴م) از آثار وی موجود است. که در نقشه گامرون (بندرعباس) اطلاعات جامعی در خصوص تنگه هرمز و جزیره قشم همراه با عمق نقاط ساحلی ارائه می‌دهد (تصویر ۴۱).

«ریچارد بلوم» *Richard Blome* (شکوفائی ۱۶۶۰ - ۱۷۳۳ م). نقشه نگار و ناشر معروف انگلیسی ساکن لندن، در نقشه *A Mapp of the Empire of the Sophie of Persia, with its several Provinces* در تاریخ ۱۶۷۰ میلادی علاوه بر نام صحیح *The Gulph of Persea* اسامی مجعول «خلیج بصره» و «دریای

قطیف» را آورده و در جای دریای عمان The Gulph of Ormus (خلیج هرمز) نوشته است (تصویر ۴۲). حال آنکه در نقشه دیگری بنام A general map of Arabia.... چاپ لندن ۱۶۶۹ م. از همان نقشه نگار فقط نام صحیح Gulph of Persia درج شده است. همچنین در این نقشه دریای سرخ علاوه بر اسامی متعدد به درستی با نام Arabian Gulph نیز مشخص شده است. (تصویر ۴۳)

از دیگر نقشه نگاران قرن هفدهم نیز آثار ارزشمندی برجای مانده که همگی دلالت بر اصالت نام خلیج فارس دارد که در اینجا فهرستی از مشهور ترین آنها ارائه می شود:

1. Pieter Schenk (1645-1715 A.D.)	9. Herman Moll (1680-1732)
2. Nicolas de Fer (1646-1720 A.D.)	10. Jean Baptist Nolin (1686-1762 A.D.)
3. Giovanni Giacomo de Rossi (fl. 1648-1691 A.D.)	11. Henri Abraham Chatelain (1684-1743 A.D.)
4. Christopher Browne, (1648-1712 A.D.)	12. Wilhelmus [William] Stukeley (1687-1765 A.D.)
5. Vincenzo Maria Coronelli (1650-1718 A.D.)	13. John Senex (fl. 1690-1740 A.D.)
6. Paolo Petrini (ca. 1670-ca.1718 A.D.)	14. Pierre Moullart-Sanson (fl. 1695-1730 A.D.)
7. Robert Morden (fl.1675-1703 A.D.)	
8. Adrianus Relandus [Reeland] (1676-1718)	

سده هجدهم میلادی:

به دنبال تحولات شگرفی که در سده های شانزدهم و هفدهم در رشته های مختلف علمی از جمله در فن کارتوگرافی بوجود آمد، روز به روز بر دقت و کارائی نقشه ها افزوده شد و به تدریج نقشه ها از حالت تفننی به صورت کاربردی مورد استفاده قرار گرفتند. اختراع چاپ و تکامل ویشرفت سریع آن، کپی برداری و تکثیر دستی نقشه ها را که کاری طاقت فرسا بود، آسان کرد و موجب توسعه و رونق نقشه نگاری شد. هزاران تن از ماجراجویان و علاقمندان به آشنائی و کشف سرزمین های ناشناخته، به دنبال تهیه و گردآوری نقشه ها و اطلس های جدید بودند. هر روز نقشه یا اطلسی جدید با اطلاعات تازه تهیه و منتشر می شد. علاوه بر اطلس ها و نقشه های سرزمین ها و کشورهای دور و نزدیک، نقشه های دریانوردی برای کشتیرانی در اقیانوس ها و دریا های دور دست آسیا (خاور میانه و خاور دور) توسط اروپائیان تهیه می شد. نقشه نگاران مشهور این قرن از صدها تن بیشترند. اما در اینجا به دلیل کمی وقت فقط به ذکر نام چند نقشه نگار بزرگ که آثاری از ایران دارند اکتفا میکنیم:

«ژان باپتیست بورگینیون دانویل» Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville (۱۶۹۷-۱۷۸۲ م.) نقشه نگار بزرگ و نامدار قرن هجدهم، جغرافیدان و نقشه نگار سلطنتی و عضو آکادمی هنر و علوم فرانسه که آثار با ارزشی از اطلس ها و نقشه های جغرافیائی دارد و بیش از ۲۰۰ قطعه نقشه از سراسر جهان تهیه و ترسیم نموده است، علاوه بر نقشه های ایران، نقشه هایی از خلیج فارس ترسیم کرده که نمونه هایی از آن در اینجا ارائه می گردد (تصویر ۴۴).

«ژاک نیکولا بلن» Jacques Nicolas Bellin (۱۷۰۳-۱۷۷۲ م.) با همکاری «ریگوبرت بُن» Rigobert Bonne (۱۷۲۷-۱۷۹۵ م.) نقشه زیبا و جامعی را در حدود سال ۱۷۶۴ م. از خلیج فارس تهیه و منتشر کرده‌اند (تصویر ۴۵).

«گیوم نیکولا دولاهای» Guillaume Nicolas Delahaye (۱۷۲۷-۱۸۰۲ م.) نیز نقشه‌های مفصل و جامعی از خلیج فارس تهیه و ترسیم کرده است. استفاده از ابزار و وسائل جدید، در تهیه این نقشه‌ها پیشرفت فن نقشه‌نگاری دریائی در مقایسه آن با نمونه‌های زمانهای گذشته بخوبی مشهود است و علاوه بر آن اطلاعات بیشتری را از جزایر، بندرگاه‌ها، مسیرها و غیره در اختیار دریانوردان قرار می‌دهد. در اینجا نقشه خلیج فارس از «گیوم نیکولا دولاهای» که به یادبود مسیو «دانویل» جغرافیدان بزرگ فرانسوی تهیه شده است بنظر شما می‌رسد (تصویر ۴۶).

«گريت دو هان» Gerrit de Hann (قرن ۱۸ م) رئیس بخش کارتوگرافی کمپانی هلندی هند شرقی در حدود سال ۱۷۶۰ میلادی مجموعه‌ای از نقشه‌های دریانوردی موجود در «اتاق نقشه آسیا» آن شرکت در «باتاویا» را گردآوری و نسخه‌برداری نمود. از میان این نقشه‌ها، نقشه خلیج فارس علاوه بر زیبایی، بویژه آن‌که براساس پروژه مرکاتور ترسیم شده و از نخستین آثار نقشه‌نگاری مدرن می‌باشد، دارای اهمیت و اعتبار خاصی است. این اثر یکی از زیباترین نقشه‌های دریانوردی خلیج فارس است که توسط «گريت دو هان» در حدود سال ۱۷۶۰ میلادی در کمپانی هند شرقی هلند (باتاویا) از مجموعه اطلاعات موجود نسخه‌برداری و ترسیم شده است (تصویر ۴۷).

بطور خلاصه باید گفت که در طول این قرن نقشه‌های متعددی از ایران توسط نقشه نگاران اروپائی ترسیم، چاپ و منتشر شد. برخی از آن‌ها مانند نقشه‌های ترسیم شده توسط «کریستوفر وگلیو» Christophoro Weigelio [Weigelius] (۱۶۵۴-۱۷۲۵ م) و «ژان باپتیست هومان» Johann-Baptist Homann (۱۶۶۳-۱۷۲۴ م.) و از همه مهمتر نقشه نگار برجسته فرانسوی «گیوم دولیل» Guillaume de l'Isle (۱۶۷۵-۱۷۲۶) بسیار دقیق، کامل و مفصل تهیه شده است که از منابع باارزش برای بررسی‌های جغرافیای تاریخی بشمار می‌روند. علاوه بر آن از دیگر نقشه نگاران آن زمان. نقشه‌ها و آثار ارزشمندی موجود است که در اینجا فهرست وار به نام نقشه نگاران اشاره می‌شود:

1. Gilles Robert de Vaugondy (1688-1766)	5. Isaac Tirion, (fl. 1732-1769)
2. Emanuel Bowen (1720-1767)	6. Tobias Conradi Lotteri (fl. 1717-1777)
3. Josua & Reinero Ottens (ca. 1723-1765)	7. Samuel Dunn (fl. 1751-1794)
4. Edme Mentelle (1730-1815)	8. Louis Brion de la Tour (ca. 1756-1823)

دیگر نقشه نگاران سده هجدهم که نقشه‌هایی از ایران تهیه و منتشر کرده‌اند نیز بشرح زیر معرفی می‌گردند:

1. George Louis Le Rouge (1722-1778 A.D.)	3. François Valentyn [Valentijn] (ca. 1724)
2. Didier Robert de Vaugondy (1723-1786 A.D.)	4. Charles François Delamarche (1740-1817 A.D.)
	5. John Gibson, (fl. 1749-1792 A.D.)

6. Aaron Arrowsmith (1750-1833 A.D.) 8. John Cary (fl. 1754-1835 A.D.)
7. G. Rollos (fl. 1754-1789 A.D.)

از نقشه‌نگاران پایان قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم می‌توان از «کارستن نیبهر» Carsten Niebuhr ۱۷۷۳-۱۸۱۵م و دیگر افراد و موسسات که نقشه‌هائی از خلیج فارس تهیه کرده اند بشرح زیر میتوان نام برد.

1. John William Norie (fl. ca. 1785-1843 A.D.)
2. British Admiralty (Founded in 1795 A.D.)
3. Heinrich Carl Wilhelm Berghaus (1797-1884 A.D.)
4. George Percy Badger (1815-1888 A.D.)

لازم به یادآوری است که تمامی آثار این نقشه‌نگاران با نام **خلیج فارس** مزین شده است. در اینجا تصویر نقشه‌های خلیج فارس از «جان ویلیام نوری» و «هاینریش ویلیام برگهاوس» به عنوان نمونه ای از این آثار بنظر گرامی شما می‌رسد (تصاویر ۴۸ و ۴۹).

پایان سخن

در اینجا لازم می‌دانم مانند همیشه متذکر شوم که متأسفانه علیرغم کارهای مثبتی که از سوی دولت و ملت ایران در طول نیم قرن گذشته در راه مبارزه با نام‌های ساختگی برای خلیج فارس انجام شده، اقدامات بطور مؤثر و درازمدت صورت نگرفته و کوشش‌ها بیشتر جنبه درون مرزی داشته تا درخارج از کشور. از سوی دیگر به مراکز علمی، دانشگاهی و موسسات غیر دولتی (NGO) که عملکرد مؤثرتری دارند کمتر توجه شده است. خوشبختانه در سال گذشته در پی نامی ساختگی در جلوی نام خلیج فارس در اطلس نشنال جئوگرافیک، اقدامات همه جانبه ملت ایران در داخل وخارج از کشور با همکاری دولت به ثمر رسید و با اینکه نتیجه آن به طور کامل مورد قبول نبود، اما بدین خاطر که روش کار از حالت انفعالی و تدافعی سالهای گذشته، به روش تهاجمی تبدیل شد امید است که در آینده تداوم داشته باشد و دولت نیز بودجه ای مناسب برای این امر اختصاص دهد که در موقعیت‌های مناسب مصرف شود. در این صورت، پرونده منحوس «خلیج عربی» به زودی بسته خواهد شد.

محمد رضا سحاب

تهران، مهرماه ۱۳۸۴